
Анатолій
Єрмоленко

ФІЛОСОФІЯ ВАСИЛЯ ЛІСОВОГО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Василь Лісовий — всебічно обдарована людина і велика постать у сучасній українській культурі й філософії. Його творчість величезного діапазону: від філософських творів до соціально-політичних роздумів і есеїв, поезій і життєвих нарисів. Не буде перебільшенням зазначити, що філософський доробок мислителя — це філософія світового рівня, яка охоплює проблематику історії філософії та історії ідей, до якої належала й історія філософії в Україні, а також дослідження сучасних проблем теоретичної та практичної філософії. Василь Семенович є уособленням і свідченням того, який нелегкий шлях пройшла наша філософія за той історичний проміжок часу, коли жив і працював цей видатний дослідник. Володіючи багатьма європейськими мовами, зокрема англійською та німецькою, він не тільки був неабияк обізнаний у світовій філософській думці, а й розвивався відповідно до тих парадигмальних змін, які відбувалися у сучасній світовій філософії. Василь Семенович — взірець справжнього філософа; його думка є непересічним явищем у розвитку філософії в Україні як складника світового філософського процесу у контексті головних напрямків і парадигм сучасної філософії.

Щодо творчості Василя Лісового можна зауважити, що для нього визначальним був Кантів «*Faktum Vernunft*», наука розуму, проте його творчість і життя аж ніяк не обмежується тільки цим «фактом».

© А. ЄРМОЛЕНКО,
2016

Творча біографія Лісового набагато ширша, оскільки він був не тільки науковцем, а й публіцистом, есеїстом, поетом. Та він був ще й видатним громадським діячем історичного масштабу, виборюючи свободу і незалежність України і обстоюючи права її громадян. Звісно, про цей бік його життя і творчості краще розкажуть його соратники і друзі. Проте, якщо коротко характеризувати ключову його ознаку, то я її назвав би «відповідність життя і переконання», що далось взнаки в усьому, що він робив, зокрема й у філософії, і що, мабуть, можна порівняти хіба що з Сократовим типом філософа і філософування. Отже, не претендуючи на всебічну характеристику, тим більше, оцінювання творчості філософа, я хотів би зауважити тільки кілька аспектів його філософської творчості, спираючись на свої спогади і враження від спільної роботи і спілкування, додаючи також у цьому контексті й деякі свої міркування щодо тих проблем, які цікавили Василя Семеновича і які дістали опрацювання в його наукових працях.

У контексті парадигмальних змін. У своєму невеличкому автобіографічному нарисі в Передмові до збірника «Культура — ідеологія — політика» дослідник пише зокрема таке: «під час перебування в аспірантурі при Київському університеті (зі спеціальності логіка) я переходжу від «раннього» до «пізнього» Вітгенштайна: під час закінчення аспірантури схилиюся до методів англійської лінгвістичної філософії. Моя дисертація «Логіко-філософське дослідження повсякденної мови» (захистив у 1971 р.) написана в руслі лінгвістичного прагматизму». Ці дослідження дістали своє логічне продовження і завдяки сприйняттю методології критичної герменевтики і комунікативної філософії [Лісовий, 1997: с. 7–8]. Та слід зазначити, що в цей час і в європейській філософії відбуваються відповідні «повороти» в царині «першої філософії», що проявлялося і у розробці трансцендентальної (універсальної) прагматики Франкфуртської школи (Карл-Отто Апель, Юрген Габермас) і берлінської трансцендентальної прагматики (Дитрих Бюлер, Вольфганг Кульман) у Німеччині, у «прагматичному повороті» норвезької школи (Гунар Скірбек, Аудун Офсті та ін.). Ці тенденції Апель назвав «герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичним поворотом», що можна узагальнити як перехід до комунікативної парадигми у філософії. За цією тенденцією пильно стежив і Василь Семенович, враховуючи і розвиваючи її у своїх дослідженнях.

Варто зауважити ще одну тенденцію, яка не залишилася поза увагою Василя Семеновича. Це процес «реабілітації практичної філософії», що розпочався на Заході наприкінці 1960-х років і особливої сили набув в останню третину ХХ сторіччя — у перше десятиріччя ХХІ сторіччя. Важливим для розуміння практичної філософії Лісовим є те, що він долає вузький марксистсько-ленінський горизонт тлумачення цього поняття як матеріальної предметно-перетворювальної діяльності, повертаючи йому первинний зміст, що тягне свій родовід від філософії Аристотеля через філософію Канта аж до сучасного комунікативного повороту, де практичне постає не як «технічно-

практичне», а насамперед як «морально-практичне», дістаючи свій прояв в комунікативних (дискурсивних) практиках.

У зв'язку з цим цілком слушним є його розуміння практичної філософії не як одного з розділів філософії, а як дискурсивної практики, крізь призму якої здійснюється «підхід до проблематики будь-якого розділу філософії — мірою того як філософські проблеми розглядають під кутом зору людської діяльності з урахуванням не лише способів, а й мотивів дій. У центрі уваги, отже, опиняється проблема вибору кращих життєвих перспектив — особами, суспільствами, націями і людством загалом. Але це водночас дає і певний предметний «зсув» у використанні вислову «практична філософія», бо такий підхід, попри свою універсальність, стосується передусім тих розділів філософії, в яких першорядну важливість мають мотиви дій та ті ціннісні переконання, які за ними стоять. Це передусім такі розділи філософії, як етика, філософія права, політична філософія, філософія техніки, філософія релігії, філософські питання екології тощо. Але з огляду на те, що в центрі уваги практичної філософії перебувають не лише вибір способів дії, а й мотиви дії, то філософія цінностей та метаєтика становлять осереддя «практичної філософії» [Лісовий, 2014: с. 475]. Особливо варто зауважити його ставлення до етики, що постає тут, як видно, «першою філософією». Він розумів усю небезпеку етичного нігілізму та аномійності українського суспільства. «Тож важливим складником освіти та просвіти має бути поновлення авторитету моральних, релігійних, правових політичних цінностей як важливої передумови, яка підвищує роль внутрішнього самоконтролю, зменшуючи потребу у зовнішньому примусі» [Лісовий, 2007: с. 128].

Хоча треба мати на увазі, що такі «повороти» і тенденції у світовій філософській думці за радянських часів за умов панування марксистської філософії як ідеологічної доктрини здійснювати було набагато складніше, ніж у західній філософії. На відміну від тогочасної філософії неомарксизму з його синтезами, інтеграцією досягнень немарксистської філософської думки до своїх філософських систем, радянський марксизм був закритою системою, таким собі «філософським фундаменталізмом». До того ж чимало західних першоджерел були недоступними. Нерідко їх ховали у спецфондах, оскільки мало не вся західна філософія потрапляла під визначення «буржуазної». Тому треба було мати не тільки наукову зацікавленість і наполегливість, а й сміливість, навіть мужність, щоб займатися цими філософськими напрямками і концепціями, трансформуючи і вбудовуючи їх (подекуди «контрабандою») у контекст тогочасної радянської філософії. І філософське становлення Василя Семеновича і розвиток його ідей починалися саме з цього, переростаючи згодом в його концептуальні підходи, які розвивалися вже в річищі світової філософської думки.

Робота над підручником «Основи сучасної філософії». Мені пощастило спілкуватися з Василем Семеновичем, зокрема й неформально, як то кажуть, «у курильні», про що він згадує в своїх творах [Лісовий, 2007: с. 128;

Лісовий, 2014: с. 474–475], щодо багатьох філософських проблем сучасності, і я вкотре пересвідчувався, наскільки дослідник стежить за розвитком світової філософії, розуміється на сучасних її проблемах — від аналітичної філософії й філософії мовлення до сучасної етики, практичної філософії, філософії політики тощо. До того ж під час розмов можна було стежити за напруженістю і живим характером його думки в безпосередньому пошуку правильного рішення щодо того чи того питання. Одним словом, це — пошук істини. Спілкуючись у такий, неформальний спосіб із Василем Семеновичем, мені довелося стежити за його думкою, спостерігати, як він проговорював концепцію свого майбутнього підручника з філософії, його зміст та архітектоніку, не приховуючи сумніви і суперечності. Це показово ще й тому, що в період становлення незалежності України певною мірою трансформувалися і соціальні інституції українського суспільства, зокрема й вища школа. У царині філософії з відмовою від «марксистсько-ленінської філософії як єдино правильного вчення» гостро постала проблема викладання курсів із філософії, тому розпочалася підготовка й видання нових підручників із філософії. Велику підтримку тут надавав міжнародний фонд «Відродження», ініціюючи загальноукраїнську програму «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

І хоча цей процес був у край важливим, проте досить неоднозначним, адже підручники стали мало не головним жанром у науково-викладацькій роботі вищих навчальних закладів. Особливо це явище набуло спотворених проявів тоді, коли Міністерство освіти і науки прийняло рішення про обов'язковість написання підручника під його грифом для отримання вчених звань. Це призвело до того, що в певний період мало не кожний доцент чи професор мав видати свій підручник, а університети хизувалися мало не «повним зібранням підручників»; за це давали державні премії, звання членкорів та академіків. Цю роботу навряд чи можна назвати плідною, адже нові підручники здебільшого були тільки «перелицюванням», чи, за висловом Лісового, «перевертанням» застарілих концепцій марксистсько-ленінського штибу, заміни діалектичного матеріалізму на діалектичний ідеалізм.

Проте така оцінка якнайменше стосується Василя Семеновича, який відповідально поставився до цієї справи, напружено працюючи насамперед над концептуальною будовою свого підручника «Основи сучасної філософії», аби в ньому дістали своє відображення ті парадигмальні зміни і головні тенденції, які відбувалися в цей час у світовій філософській думці, що уможливило б нову якість викладання філософії як навчальної дисципліни. Саме цю позицію він неодноразово висловлював у наших розмовах і саме цю позицію чітко окреслено в його статті «Етнос і нація», коли він, розмірковуючи над методологією гуманітарних наук, підкреслює: «оновлення методології гуманітарних наук потребує засвоєння уроків аналітичної філософії, прагматизму та критичної герменевтики. Без цього у гуманітарному мисленні будемо мати тільки чергове перевертання діалектичного

матеріалізму: таке перевертання субстанційної метафізики матеріалізму у субстанційну метафізику ідеалізму здатне залишити незмінними майже всі безперспективні традиційні парадигми мислення» [Лісовий, 1997: с. 35]. І справді, було досить нелегкою справою подолати ту парадигмальну обмеженість та закритість нашої філософії, яка склалася за радянських часів. І над цим він напружено працював, зокрема і під час роботи над підручником, проговорюючи деякі його положення, архітектоніку, підбір персоналій та джерел, враховуючи методологічні «повороти», головні тенденції і надбання сучасної західної філософії, про які йшлося.

Постійна напружена робота думки відчувалася й у його виступах на Вченій раді, зокрема в обговореннях концепцій планових тем, тих чи тих змістових питань філософії на конференціях і методологічних семінарах, і він завжди принципово обстоював свою позицію. Скажімо, осмислюючи філософію в Києві, дослідник у суперечці з Віталієм Табачковським вважав невиправданим говорити про «київську філософську школу», чи «київську світоглядно-антропологічну школу» в академічному значенні цього слова. І річ не тільки в тому, чи є така школа, чи її немає. Його аргументація полягала в тому, що в київському колі філософів існувала не тільки світоглядна традиція, яка розвивалася на ґрунті діалектичного методу, а й способи філософського мислення, інспіровані аналітичною філософією [Лісовий, 2014: с.474]. Головне в цій думці полягало у тому, щоб не обмежувати спосіб мислення київських філософів тільки діалектично-світоглядною парадигмою.

Підготовка до видання чотирьохтомника Дмитра Чижевського. Василь Семенович започаткував чимало теоретично-практичних проєктів, підготовці й реалізації яких віддавав чимало сил і здоров'я, вкладаючи душу і серце. Робота над деякими з цих проєктів триває й досі, вже після смерті філософа. Мені випала честь брати участь у кількох із них. Зокрема, я почав співпрацювати з філософом, коли готували чотирьохтомне видання творів Дмитра Чижевського. Василь Семенович попросив мене перекласти з німецької кілька статей цього видатного українського мислителя. Звісно, це дуже важливе й відповідальне завдання, адже творчість Чижевського є неабияким явищем в українській філософській літературі, актуальність якої залишається і тепер. Як дослідник філософської спадщини Чижевського, Василь Семенович у статті «Дмитро Чижевський: життєвий шлях та світогляд» дає таку оцінку філософові: «Значимість цієї постаті для української культури тим більша, що українське культурне життя він досліджував у широкій перспективі — у порівнянні української культури з іншими культурами і в контексті духовної історії українців» [Лісовий, 1997: с. 297]. Можна додати, що творчість Чижевського є містком і до розуміння української культури і філософії як європейської і загальнолюдської. У цьому плані Василь Семенович певною мірою уточнює концепцію Чижевського в дослідженні рис українського національного характеру, всього того, що можна назвати габітусом української культури.

Тим небезпечнішою є спроба створення міждержавних об'єднань за національною та релігійною ознаками за доби глобалізації на кшталт «слов'янсько-православного союзу», «союзу слов'янських держав», особливо коли концептуально це обмежено тільки східними слов'янами, дістаючи свого прояву в ідеологемі «руського мира». Якщо не йдеться про розвиток демократичних інституцій, опертям яких є головні цінності (свобода, справедливість, солідарність), то цей процес є регресією, що загрожує незалежності нашої країни і держави. А в методологічному аспекті це призводить до так званої «етноцентричної хиби», або «географічної хиби», коли морально-етичні належності та правові норми виводять із фактичності національного, етнічного, релігійного буття. Треба вибудовувати союзи, спираючись не на етнічні, національні, релігійні засновки, споріднені один з одним, а на ґрунт європейських, точніше універсалістських цінностей, коли б поважали гідність людини, свободи і права громадян. І в цьому плані позиція В.Лісового була чіткою, вираженою й однозначною. Він критикував застосування до нашої культури «євразійських» мірок, наголошуючи, що «насправді ж українці не можуть навіть зрозуміти самих себе, якщо не «впишуть» себе в контекст середземно-європейської культурної традиції» [Лісовий, 1997: с. 115].

Просвітницька діяльність. Василь Лісовий — це великий просвітник, робота якого не обмежувалась академічною сферою й викладацькою діяльністю. Важливими були його статті та інтерв'ю в періодичних виданнях, виступи на телебаченні, зокрема запам'яталась його участь у серії телепередач «Барикада». Просвітницька робота дістала свій прояв і в його статтях для «Філософського енциклопедичного словника», для якого він підготував чимало статей, зокрема «аналітична філософія», «агресивність», «аналіз політики», «анархізм», «влада», «власність», «демократія», «державна», «дискурс ідеологічний», «еліта», «етнос», «ідеології політичні», «ідеологія», «нація», «політика», «політологія», «фундаменталізм» та ін., які певною мірою розкривають його наукові уподобання. Василь Лісовий опікувався виданням «Енциклопедії сучасної України». Відповідаючи за філософський блок Енциклопедії, він зібрав провідних фахівців із філософської проблематики для написання відповідних статей. Кілька статей підготовлені мною, і я вдячний йому за те й пишаюся цим, що статтю про мене написано саме Василем Семеновичем.

Проект антологій «Політичні ідеології». Та особливо слід зауважити збірники-хрестоматії, або антології, які готувалися й виходили за його упорядкуванням, що безперечно є величезною політико-просвітницькою роботою. Така позиція впливала з його розуміння ролі інтелігенції, її відповідальності за все, що робиться в Україні, насамперед за умов духовної і суспільної криз. «Адже, — як стверджував філософ, — вона є захисником духовних вартостей і просвітиком народу». І він цю відповідальність усвідомлював і відчував, аби виконувати цю місію. Передусім слід зауважити розроблений ним разом із Олегом Проценком проект видання серії «Політичні ідеології», завдання якого, як сказано у передмові до першого тому,

«лежить у руслі зусиль, спрямованих сприяти формуванню та розвитку політичної культури в сучасній Україні» [Консерватизм: Антологія, 1998: с. IX]. Ця серія «політичного просвітництва», до якої ввійшли збірники, присвячені консерватизму, націоналізму, лібералізму та соціал-демократизму, ставила на меті «репрезентувати у першоджерелах найважливіші течії політичної філософії» [Консерватизм: антологія, 1998: с. IX].

Це антології, в яких зібрані переклади українською мовою праць провідних представників цих напрямків соціально-політичної думки. Навіть сам тематичний вибір цих антологій свідчить про те, що упорядники не нав'язували читачеві своїх світоглядно-філософських уподобань, якоїсь однієї ідеологічної доктрини, адже «одна з важливих засад модерних демократичних суспільств полягає в тому, що це суспільство визнає співіснування різних ідеологій: ідеологічний плюралізм є одним із елементів правової демократії» [Лісовий, 2007: с. 137]. Антології пропонували різні варіанти, даючи можливість читачеві самому обирати ту чи ту соціально-політичну доктрину, ба більше, вгледіти їхні межі, зрозуміти умовність і необхідність їхнього співіснування та діалогу між ними. З цього приводу він зокрема зазначав: «суспільство не повинно уникати діалогу політичних ідеологій тому, що саме такий діалог дозволяє не занедбати жодну із тих життєво важливих цінностей, кожна із яких є центральною у тій чи іншій ідеології. Ідеологічний дискурс, отже, підтримує деяку рівновагу цінностей у суспільстві» [Лісовий, 1997: с. 9]. Така виважена позиція великою мірою пов'язана з усебічним вивченням та дослідженням цих ідеологій, що відбито зокрема і в згаданій праці «Культура — ідеологія — політика». Філософ, спираючись на дослідження цієї проблематики, вибудовує свою концепцію ідеології, яка виходить за межі Марксового розуміння її як «хибної свідомості».

Я згоден із такою концепцією, проте з деякими зауваженнями. Справді, певною мірою зміст ідеології набагато ширший порівняно з Марксовим тлумаченням. Адже ідеології не обмежуються епістемологічними системно-функціональними кодами науки «істина-хиба», вони є не тільки феноменами свідомості, а й (насамперед) соціальними практиками. Ідеології, подібно до традиції, «діють, тому що вони діють», виконуючи функцію захисту і консолідації інтересів соціальних груп, класів тощо. До того ж на рівні суспільства їх не можна витлумачувати тільки в термінах свідомості, скажімо, як «класову свідомість» у Маркса. Адже, як показав Ю. Габермас, концепт суспільної свідомості є реліктом парадигми «філософії свідомості». Проте це аж ніяк не означає, що ідеологія, так само як і традиція, не може стати предметом обговорення і зазнавати неупередженої, наукової критики за допомоги методів глибокої герменевтики аргументативного дискурсу. Це завдання не тільки критики ідеологій як «хибної свідомості», а й критики ідеологій як хибних соціальних практик і комунікацій, тобто соціальних та політичних технологій. І таким критиком був Василь Семенович. Обстоюючи позицію плюралізму ідеологій і «багатоголосся політичних дискусій», він

піддавав аргументативній критиці ті ідеології та соціальні практики (технології), які були спрямовані на роз'єднання українців, підважування української державності.

Проект перекладів. Взагалі Василь Семенович був прихильником діалогу: людей, громадян, країн, народів і культур. Він не втратив цієї здатності, переживши всі ті випробування, які випали на його долю за часів радянського режиму і заслання. Попри ці випробування він був відкритим до спілкування, був відкритим до сприйняття контраргументів, тобто до всього того, що в сучасній філософії називають аргументативним діалогом, або дискурсом. Це проявлялося у безпосередньому спілкуванні, коли він умів не тільки говорити, а й слухати. Це проявлялося і в умінні «слухати» інші культури, інші філософії. Тому він опікувався також перекладами українською мовою праць зарубіжних філософів, що проявилось і в підготовці згаданих антологій, де він зібрав досить кваліфіковану групу перекладачів і сам був автором перекладів, і в інших перекладацьких проектах.

Він розумів значущість цієї справи і цінував перекладацьку роботу. Адже завдяки перекладам уможливується спілкування між народами та культурами. Завдяки перекладам відбувається формування і світової культури і літератури. Василь Семенович добре розумів, що філософія в Україні може розвиватися тільки в активному діалозі зі світовою філософією. Важливим складником такого спілкування і є переклад. Тому він був одним із ініціаторів, організаторів та активних учасників цього процесу, що й проявилось в проектах тих антологій, про які вже йшлося. До цих антологій він підготував переклади низки статей, а також переклав працю Карла Поппера «Злиденність історизму». Як експерт він брав участь у роботі Лабораторії наукового перекладу при Фонді «Відродження», яку започаткували Володимир Єрмоленко і Андрій Кулаков.

Я вважаю, що робота лабораторії була неабияким явищем у розвитку нашої філософії і у сходженні її до світового рівня. Адже у цій лабораторії у співпраці експертів — філософів і мовознавців проходили «обкатку» переклади українською мовою сучасної філософської та соціально-філософської літератури, формувалася українська філософська термінологія, узгоджувалися підходи до тлумачення понять, написання і транслітерації імен зарубіжних авторів тощо. Взагалі, це був процес не тільки формування української школи наукового перекладу філософських праць зарубіжних авторів, а й творчий процес формування і розвитку нашої філософії як такої, коли вона завдяки перекладам, через засвоєння термінології й поняттєвого апарату «заговорила» тією мовою, якою говорить увесь філософський світ. І я гадаю, що за роки незалежності наша філософія «вивчила» цю мову. Хотів би також додати, що Василь Семенович стежив і за моїми перекладами, цікавився роботою над ними, підказуючи й уточнюючи переклад того чи того терміна, положення, думки під час спільного обговорення. Цінуючи його досвід, я враховував слушні критичні зауваження і поради, висловлені ним, що стало важливим чинником у становленні мене як перекладача.

Питання національної мови та мовлення для Василя Семенович не обмежувались тільки академічним інтересом, він переймався ними насамперед як громадський діяч і громадянин України, якому боліло, що українська мова віками не просто пригнічувалась дедалі більшим пануванням російської мови, а фактично була доведена до лінгвоциду як складника етноциду українського народу. Справді, мова є не тільки засобом спілкування і досягнення порозуміння (комунікативна дія), вона може бути й *засобом* панування, ще більше, *самим* пануванням (стратегічна дія). І придушенню іншого народу завжди передує (або відбувається паралельно) придушення його мови. Тому позиція Василя Семеновича, яку він обстоював і в безпосередньому спілкуванні, і в наукових працях, і в *mass media*, була досить простою й однозначною. Вона полягала в тому, щоб розвивати українську мову і мови інших національностей. І цей процес, як на мене, певний час відбувався в нашій країні послідовно і досить виважено.

Але я згоден із думкою Василя Семеновича про те, що внаслідок перманентного лінгвоциду української мови треба надолужувати її активний розвиток порівняно з російською. Маючи такого північно-східного сусіда, ми не можемо брати за приклад Швейцарію чи Фінляндію. І Василь Семенович постійно наголошував, що у питанні державної мови та розвитку інших мов не може бути паритету. Так, у розділі «Дискусії щодо двомовності в сучасній Україні» книжки «У багатоголосі політичних дискусій» він пише: «Тож коли йдеться про публічну дискусію навколо української та російської мов у сучасній Україні, то гострота дискусії не стосується двомовності окремих етнічних груп та загалом національних меншин: у центрі дискусії перебуває ставлення до успадкованих обсягів зросійщення» [Лісовий, 2007: с.88]. І крізь цю призму він дає оцінку законодавчим ініціативам про надання російській мові статусу другої державної, доходячи невтішного висновку-застереження: «Але принаймні безпосереднім наслідком здійснення цієї ініціативи буде узаконення територіальної двомовності сучасної України» [Лісовий, 2007: с.88]. На жаль, це так і сталося, і його застереження не тільки справдилося після ухвалення Закону «Про засади мовної політики» № 5029-VI (закон Колесніченка—Ківалова), яке призвело до трагічних подій, що їх ми переживаємо сьогодні. Безвідповідальне захоочення територіальної двомовності сприяло сепаратизму в Україні, що стало одним із приводів неоголошеної воєнної агресії з боку Росії.

Національна ідентичність і універсальні цінності. Адже мова є складником національної ідентичності, того, що позначають висловом «національна ідея». Василь Семенович був не проти цієї словосполучки, але вважав, що, «коли йдеться про життєві інтереси української нації, то замість «національної ідеї» краще говорити про утвердження української нації в різних аспектах її буття — економічному, політичному тощо. Йдеться, отже, про вибір такого способу мовлення, який би не спричиняв непорозумінь і не призводив би будь-яку дискусію щодо «національної ідеї до незгод, за-

корінених у можливості пов'язувати з цим висловом принципово різні значення» [Лісовий, 2007: с. 69]. І я згоден з цією позицією, вважаючи, що це поняття дещо застаріло. Воно виникло у ХІХ сторіччі за доби становлення національних держав і за своїм змістом було спрямоване на національне самовизначення і національну самосвідомість. Саме поняття «національна ідея» як ідея свідчить про те, що воно формувалося за доби панування парадигми «філософії свідомості», коли ідентичність нації в її формуванні визначали насамперед її ментальні характеристики. До того ж, оскільки поняття «національна ідея» є матеріальним (субстанційним), то воно містить у собі латентну можливість «національного фундаменталізму», особливо коли не визначено процедури досягнення згоди в суспільстві щодо змістового насичення цього поняття.

Тому, як на мене, доречніше застосовувати поняття «національна ідентичність», яке містить у собі соціально-буттєві характеристики, які позначають такими поняттями, як «габітус», «життєсвіт», «форма життя», «соціальні (комунікативні) практики» тощо, які виходять за межі «філософії свідомості». Проте й поняттям «національна ідея» не варто нехтувати, вважаючи його цілком безперспективним, адже воно є складником національної ідентичності. Поняттям «ідея» позначають не тільки дескриптивний, а й прескриптивний характер національної ідентичності, що в термінах комунікативної парадигми позначають як «ідеальну (трансцендентальну) комунікативну спільноту», пов'язану не тільки з тим, що є, а й з тим, що має і повинно бути. І в цьому плані це поняття містить у собі не тільки партикуляристський, а й універсалістський зміст.

І я згоден із твердженням Василя Семеновича про те, що універсальні цінності є складником кожної з культур, націй чи цивілізацій [Лісовий, 2007: с. 69]. Проте він говорить про них як такі, що «реально існують» у цих культурах, і тут я хотів би уточнити, що історія людства свідчить про те, що вони якраз не завжди «реально існують». Культури, нації і цивілізації ще мають, так би мовити, «дорости» до універсальних цінностей, побудувати їх у своєму габітусі, комунікативно раціоналізуючи свій життєвий світ, утворити «габітус розуму». І жахи нацистської Німеччини якраз здебільшого і пов'язані з «руйнуванням політично-етичного універсалізму», в zasadниченого універсалістськими ідеями християнства, просвітництва і трансцендентального ідеалізму, що призвело до руйнування моральної свідомості німців загалом, засліплених ідеологією нацизму, расизму та антисемітизму [Böhler, 1988: S. 193]. Те саме можна сказати й про сучасну Росію з її «руським миром» як чинником руйнації «політично-етичного універсалізму», що стало неабияким викликом світовому морально-правовому порядку і загрозою для всього людства. Тому, відроджуючи і розвиваючи свої національні цінності, за регулятивний принцип цього розвитку треба мати універсальні (загальнолюдські) цінності. Такими цінностями є, зокрема, головні цінності Євросоюзу: «свобода», «справедливість», «солідарність», які тільки й можуть стати орієнтирами на-

шого суспільного поступу і правити за «регулятивну ідею» у формуванні політичної нації і соціальної держави в Україні.

На завершення цих невеличких нарисів, які спираються на спогади про спілкування і співпрацю з Василем Семеновичем Лісовим, ще раз наголошу, що тут тематизовано тільки невеличку частку всього того, що зроблено цим видатним українським філософом. Готуючи цей начерк, я відчував почуття вдячності за підтримку і можливість спілкування з цією непересічною людиною, і хоча, на жаль, не можу висловити цю вдячність йому безпосередньо, роблю це подумки, у своїй душі. Хочу ще раз зауважити глибину філософського мислення, обшир наукових уподобань та значущість творчого доробку мислителя, його наукову принциповість і активну громадянську позицію. Можливість і задоволення спілкування з філософом у минулому спонукає до подальших роздумів про його творчість і життя у майбутньому, що як взірець мислення і дії є ціннісним орієнтиром розвитку сучасної філософської думки, становлення політичної культури і формування громадянського суспільства як політичної нації в Україні.

ДЖЕРЕЛА

- Лісовий, В.С. (1997). *Культура — ідеологія — політика*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.
- Лісовий, В. (2014). *Спогади. Поезії*. Київ: Смолоскип.
- Лісовий, В. (2007). *У багатоголосі політичних дискусій: Статті та інтерв'ю*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Консерватизм: Антологія* (1998). Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. Київ: Смолоскип.
- Böhler, D. (1988). Die deutsche Zerstörung des politisch-ethischen Universalismus. Über die Gefahr des — heute (post-) modernen — Relativismus und Dezisionismus. In: *Zerstörung des moralischen Selbstbewusstseins: Chance oder Gefährdung? Praktische Philosophie in Deutschland nach dem Nationalsozialismus*. Hrsg. von Forum für Philosophie, Bad Homburg. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Статтю одержано 28.11.2016

REFERENCES

- Lisovyi, V.S. (1997). *Kultura — ideologia — polityka* [Culture — ideology — policy]. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy, Kyiv, Ukraine.
- Lisovyi, V. (2014). *Spohady. Poezii* [Recollections. Poetry]. Smoloskyp, Kyiv, Ukraine.
- Lisovyi, V. (2007). *U bahatoholossi politychnykh dyskussii: Statti ta intervyyu* [In polyphony of political discussions: Articles and interview], Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylyanska akademia”, Kyiv, Ukraine.
- Konservativizm: Antologiya* [Conservatism: Anthology] (1998). Compilers: O. Protsenko, V. Lisovyi. Smoloskyp, Kyiv Ukraine.
- Böhler, D. (1988). *Die deutsche Zerstörung des politisch-ethischen Universalismus. Über die Gefahr des — heute (post-) modernen — Relativismus und Dezisionismus*. In: *Zerstörung des moralischen Selbstbewusstseins: Chance oder Gefährdung? Praktische Philosophie in Deutschland nach dem Nationalsozialismus*. Hrsg. von Forum für Philosophie, Bad Homburg. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Received 28.11.2016

Anatoliy Yermolenko

PHILOSOPHY OF VASYL LISOVYI IN THE CONTEXT
OF CURRENT PHILOSOPHIC STUDIES

The essay is devoted to Vasyl Lisovyi — an outstanding figure in the present Ukrainian culture and philosophy.

Being an adherent of Kant's science of mind and sensitive to paradigm changes V. Lisovyi has evolved from "early" to "late" Wittgenstein and joined "rehabilitation of practical philosophy" as the discourse practice. His work over a manual Principles of Modern Philosophy was directed to representation of paradigm changes and main tendencies of the world philosophical thought. Being a prominent enlightener Lisovyi worked over the projects of new works by Dmytro Chyzhevskiy and anthologies Political Ideologies, a collection of Ukrainian translations of leading representatives of socio-political thought.

As to the problems of national identities and universal values, Lisovyi was the adherent of a dialogue of persons, citizens, countries, peoples and cultures and criticized the applying of "Eurasian" measures to Ukrainian culture, defended a necessity to "inscribe" himself in the context of Mediterranean-European cultural tradition.

His creative work and life are an example of thinking and action, value orientation of development of the present philosophic thought, formation of political culture and civil society as the political nation in Ukraine

Keywords: Vasyl Lisovyi, Kant, Wittgenstein, practical philosophy, national identity, Universal values, dialogue of cultures.

Єрмоленко, Анатолій — доктор філософських наук, професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, член Міжнародного наукового комітету «Centro Filosofico Internazionale Karl-Otto Apel» (I-Acquappesa—Cosenza, Italia).

Yermolenko, Anatoliy — doctor of sciences in philosophy, professor, deputy director, Head of the Department of Social Philosophy at the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy (National Academy of Sciences of Ukraine), member of the International research committee "Centro Filosofico Internazionale Karl-Otto Apel" (I-Acquappesa—Cosenza, Italia).
